

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Dichter langs de Zijderoute. Over de grenzen van het Perzisch en de grenzeloosheid van poëzie

Berg, G.R. van den

Citation

Berg, G. R. van den. (2019). *Dichter langs de Zijderoute. Over de grenzen van het Perzisch en de grenzeloosheid van poëzie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/81793>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/81793>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof. dr. G.R. van den Berg

**Dichter langs de Zijderoute.
Over de grenzen van het Perzisch en de
grenzeloosheid van poëzie.**

**Universiteit
Leiden**

Bij ons leer je de wereld kennen

Dichter langs de Zijderoute.
Over de grenzen van het Perzisch en de
grenzeloosheid van poëzie.

Oratie uitgesproken door

Prof. dr. G.R. van den Berg

bij de aanvaarding van het ambt hoogleraar
Cultuurgeschiedenis van Iran en Centraal-Azië,
aan de Universiteit Leiden
op 29 november 2019.

Universiteit
Leiden

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

De roep van de Oxus

De emir Nasr ibn Ahmad was gewend de winter door te brengen in zijn hoofdstad Boechara. Maar wanneer het warm werd, vertrok hij oostwaarts of zuidwaarts, naar Samarkand of naar Herat in de streek Khorasan. In een zeker jaar beviel de omgeving van Herat hem zó goed, dat hij toen de herfst aanbrak niet terugging naar zijn hoofdstad. Hij genoot van de honderdtwintig soorten druiven die groeiden in de dorpen rondom Herat en van al het andere fruit dat het gebied rijk was. Hij overwinterde daar, en bleef ook de daaropvolgende lente en zomer nabij Herat. Naar Boechara keerde hij niet terug. Dit duurde zo voort, vier jaar lang. De manschappen van de emir werden onrustig van het lange oponthoud en wilden terug naar hun families in Boechara. Ze zochten hun toevlucht bij Rudaki, een vertrouweling van de emir, die als geen ander invloed had op de heerser. Ze beloofden hem vijfduizend dinar als hij de emir kon bewegen terug te keren naar Boechara. Rudaki peilde de gemoedstoestand van de emir en stelde vast dat proza niet geschikt was om hem in beweging te brengen. Daarom maakte hij een gedicht, een lofdicht. Hij pakte zijn harp, koos een geschikte melodie en droeg het volgende gedicht voor:

Ik denk aan de geur van de rivier en de geliefde vrienden
Aan het ruwe zand van de Oxus, zacht als zijde onder mijn
voeten.
Aan het water, dat blij om onze terugkeer opspringt tegen
de flanken van de paarden.
Oh Boechara, leef lang en verheug je! De emir is blij je
weer te zien.
Hij is de maan, Boechara de hemel; de maan verschijnt
weer aan de hemel.
Hij is een cipres, Boechara een bomentuin: de bomentuin
verwelkomt zijn cipres.¹

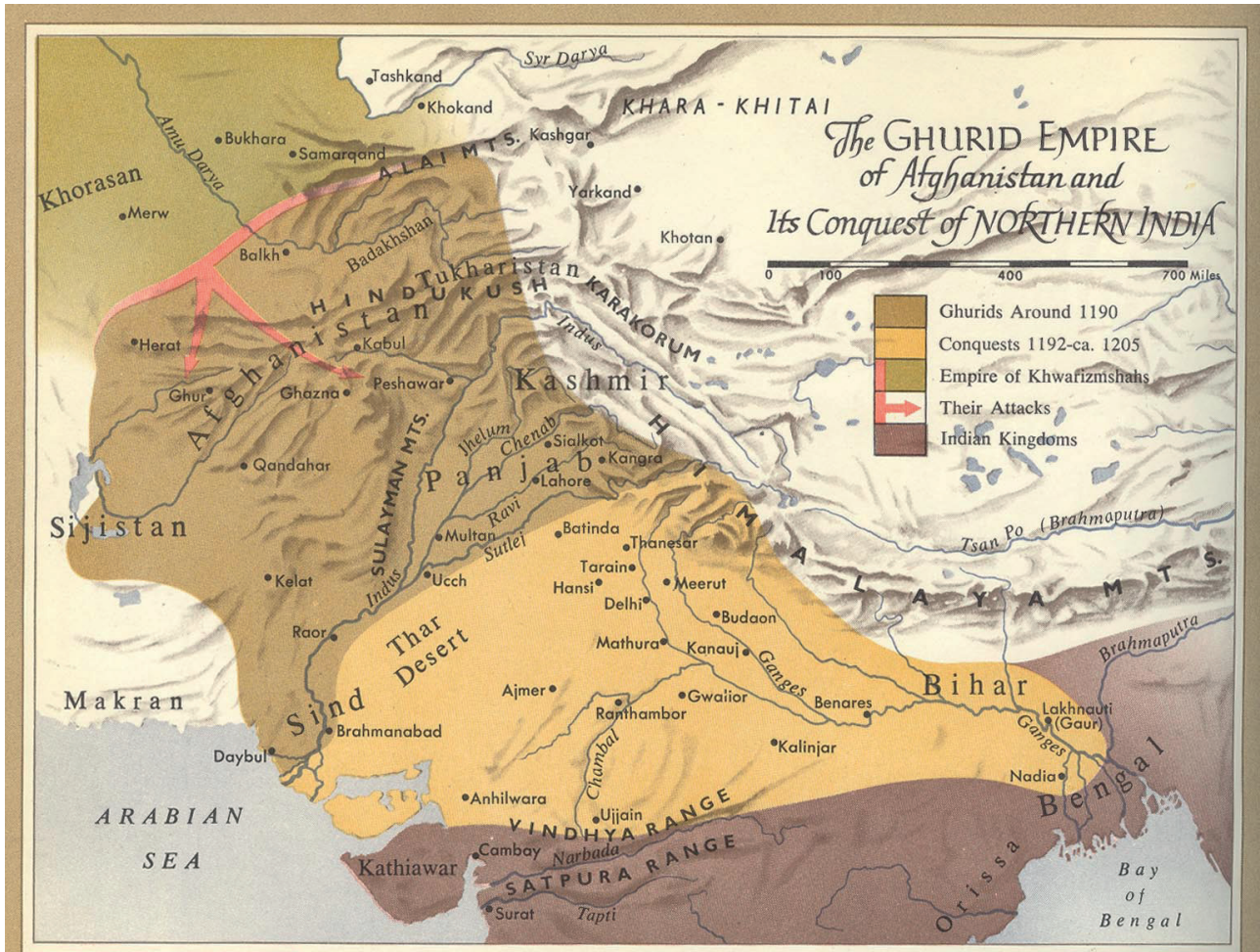
Als Rudaki bij dit vers is aangekomen, zo vertelt onze bron, is de emir zo geroerd dat hij zonder zijn rijlaarzen aan te trekken op zijn paard springt en in de richting van Boechara galopeert.²

Missie volbracht.

Met de auto is de kortste route van Herat naar Boechara 750 kilometer. Daarvoor moet de reiziger twee grenzen passeren: van Afghanistan naar Turkmenistan en van Turkmenistan naar Oezbekistan, landen die in de tijd van Rudaki nog niet bestonden.

Boechara en Samarkand worden vaak in één adem genoemd als legendarische karavaansteden van ongekende schoonheid, tot de verbeelding sprekende pleisterplaatsen op de 'Gouden Weg', onderdeel van het netwerk van handelswegen dat bekend staat als de Zijderoute. Deze twee steden, nu de toeristische paradepaardjes van de Centraal-Aziatische republiek Oezbekistan, staan symbool voor de pracht en praal van de steden langs de iconische Zijderoute. De situatie in het huidige Afghanistan maakt dat een dergelijke rol niet is weggelegd voor het al net zo schitterende Herat, de stad die in de tijd van Rudaki in de historische regio Khorasan lag.

De anekdote over Rudaki en de emir, waarin een hoofdrol is weggelegd voor de stad Boechara, is opgetekend in een twaalfde-eeuws handboek, geschreven in het Perzisch, voor de heersers van het Ghuridische rijk. Het centrum van dit rijk lag in een bergachtig gebied in het noord-westen van het huidige Afghanistan. De Ghuridische sultans waren voorvechters van de islam en hun militaire imperium stond aan de basis van de islamisering in Noord-India. Hun positie maakte hen tot beschermheren van literatuur, kunst en wetenschap in een uitgestrekte regio, die grote delen van het tegenwoordige Afghanistan, Iran, Noord-India en Centraal-Azië omvat. De schrijver van het handboek kwam uit een oude stad in het noorden, uit het verre Samarkand.³

In zijn handboek zet hij uiteen welke beroepsgroepen absoluut onmisbaar zijn bij het besturen van een rijk als dat van de Ghurieden. Dat zijn er vier: de secretaris, de dichter, de sterrenkundige en de arts, respectievelijk verantwoordelijk voor administratie, publiciteit, beleid en gezondheidszorg.

De bekende anekdote uit dit handboek – over de emir die niet in beweging te krijgen was, maar dankzij enkele welgeko-

zen verzen spoorsslags naar huis galoppeerde – illustreert de overtuigingskracht van poëzie en de rol die poëzie kan spelen in staatszaken. In dit geval is dat de poëzie van Rudaki, geboren en gestorven in een bergdorpje met de naam Panjrud, dat vandaag de dag te vinden is in de Centraal-Aziatische republiek Tadjikistan. Waar Perzisch wordt gesproken, kent men Rudaki als de vader van de Perzische poëzie. Omdat hij op het

grondgebied van het huidige Tadjikistan geboren is, staat hij daar in nog hoger aanzien als de grondlegger van de Perzisch-Tadjiekse literatuur.

Zo is in Rudaki's geboortedorp in de jaren vijftig van de vorige eeuw ter gelegenheid van zijn elfhonderdste geboortedag een mausoleum gebouwd rondom zijn graf. Daarnaast kreeg ook de Academie van Wetenschappen in de hoofdstad Dushanbe zijn naam.

Rudaki floreerde aan het begin van de tiende eeuw als hofdichter en minstreel voor de Samanieden, een dynastie die enkele eeuwen voor de Ghuridische sultans aan de macht was.

De munteenheid in Tadjikistan, de *somoni*, is naar deze dynastie vernoemd, en een gigantisch standbeeld van Isma'il Samani, de grondlegger van de Samanieden, staat in het Rudaki-park in Dushanbe.

De Perzische dichter Rudaki en de Samanieden zijn aldus nationaal cultureel erfgoed geworden, dat in de twintigste en eenentwintigste eeuw op verschillende manieren is ingezet bij het definiëren van een nog vrij jonge 'natiestaat' – Tadjikistan, dat van 1929 tot 1991 één van de vijftien republieken van de Sovjet-Unie was, en afgelopen september 28 jaar onafhankelijkheid vierde.

Tadjikistan

Het was in die republiek waar ik als derdejaarsstudent Perzisch in 1988 terecht kwam. Door een wat gebrekkige communicatie vooraf belandde ik in een studentenhuus zonder internationale studenten, en door de afwezigheid van communicatiemiddelen – telefoneren naar het buitenland was niet vanzelfsprekend – had ik geen andere keus dan me snel aan te passen. Engels werd nauwelijks gesproken, en Russisch, destijds zeker een belangrijke taal in Tadjikistan, beheerste ik niet. Ik kwam terecht in Giprozem, een buitenwijk van Dushanbe, grenzend aan een *kolchoz* (collectieve boerderij), in studentenhuus 1, kamer 31, met vier andere meisjes, die uit alle windstreken van Tadjikistan afkomstig bleken te zijn. Ik werd door de studentengemeenschap gastvrij opgenomen en regelmatig uitgenodigd voor verjaardagsfeestjes. *So far so good*. Op een van die

feestjes echter kreeg ik plotseling het woord, met het verzoek de jarige op passende wijze te feliciteren. En passend, zo bleek, betekende met dichtregels, met poëzie, desnoods in mijn eigen taal – niet uit een boekje, maar natuurlijk gewoon uit het hoofd. Niemand had mij daarop voorbereid en ik kon niets uitbrengen, tot ongeloof en lichte afkeuring van de aanwezigen. Ik hoorde hen denken: uit welke onbeschaafde samenleving komt deze onbehouwen Hollandse, die zegt Perzisch te studeren? Ik was te zeer in *culture shock* om het enige Nederlandse gedicht dat ik uit mijn hoofd kende, 'Kamperfoelie' van J.C. Bloem, op een overtuigende manier voor te dragen.

Het was niet alleen bij deze gelegenheid, maar op ook vele andere momenten tijdens mijn studieverblijf in Tadjikistan dat ik besepte hoe belangrijk poëzie was, als expressiemiddel bij uitstek van de taal die gesproken werd in dit land, toen nog een Sovjet-republiek. Als student van buiten het communistische blok, die speciaal kwam om de taal van deze republiek te leren was ik een soort van curiositeit. Eind jaren tachtig was de periode van de *perestrojka* en de *glasnost* – de emancipatie van de eigen taal, in dit geval het Tadjieks, was een heet hangijzer, waarvoor mijn mede-studenten de straat op gingen. Want op dat moment had het Tadjieks, moedertaal van de meerderheid in Tadjikistan, nauwelijks enige status. Als onderdeel van de Sovjet-Unie was Russisch de officiële taal. Ik was terechtgekomen in een gemeenschap die op allerlei manieren in beweging was – taal, identiteit, religie, territorium. Deze grote thema's borrelden op in elke discussie en resulteerden uiteindelijk ook in de oprichting van nieuwe, aanvankelijk illegale partijen, zoals de Wederopstandingspartij. Het decennium dat volgde heeft Tadjikistan bepaald niet onberoerd gelaten. Het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991 en de daaropvolgende Tadjiekse onafhankelijkheid werden al snel gevolgd door een verwoestende burgeroorlog, die lange tijd alles overschaduwde.

Een korte taalgeschiedenis

Ik kan me voorstellen dat sommigen van u op dit punt het spoor bijster raken. Perzisch, Tadjieks? Is dat nu hetzelfde, of niet? Om dit te verduidelijken wil ik u graag een korte rond-

leiding geven in de taalgeschiedenis. Wanneer ik spreek over Perzisch, bedoel ik het Perzisch dat ruim duizend jaar geleden opkwam als een grote literaire taal in het Midden-Oosten en Centraal-Azië. Om deze taal te schrijven, werd – en wordt – voornamelijk het Arabische alfabet gebruikt. Ook al is deze taal meer dan duizend jaar oud, het is in taalkundig opzicht correct te spreken van Nieuw-Perzisch. Dit om het te onderscheiden van het Oud-Perzisch, belangrijk ten tijde van het Perzische

Rijk van de Achaemeniden, die heersten over een groot gebied van de zesde tot en met de vierde eeuw voor Christus. Zij zijn bekend dankzij het werk van de Griekse geschiedkundige Herodotus, en dankzij de monumenten die zij nalieten, zoals Persepolis, het paleiscomplex van de Achaemenidische koningen en tegenwoordig UNESCO-werelderfgoed. Persepolis ligt nabij de stad Shiraz in de provincie Fars, voorheen Pars, in Iran. De Grieken maakten er in het Grieks 'Persis' van. De

Transoxiana, Khurasan (Khorasan) en de Oxus (Amu Darya), begintijd Samanieden.

term Perzisch die we in het Nederlands gebruiken, is afgeleid van de antieke benaming voor deze provincie. Alexander de Grote bracht dit machtige rijk ten val in 330 voor Christus.

Vele eeuwen later ontstond er een ander Perzisch Rijk, het Sasanidische Rijk, waar de taal die we Middel-Perzisch noemen belangrijk was. De Sasanieden noemden hun rijk *Eranshahr*, het land van de Iraniërs. De laatste Sasanidische koning stierf in het jaar 651 in Centraal-Azië, in het gebied dat nu Turkmenistan is – in de stad Marv, een verre buitenpost van zijn rijk. Hij was op de vlucht voor de Arabische legers die zijn rijk overspoelden, in hun ijver een nieuwe wereldgodsdienst te

vestigen: de islam. Het Arabisch dat deze legers meebrachten, naast de invloed van de veelheid aan talen die in Centraal-Azië gesproken werden, was cruciaal voor de opkomst en de ontwikkeling van het Nieuw-Perzisch.⁴

Eén van de eerste ‘grote’ dichters in deze taal is Rudaki, die met zijn magische woorden de emir terug wist te lokken naar zijn hoofdstad Boechara aan het begin van de tiende eeuw. Het Nieuw-Perzisch waarin hij schreef, kwam als nieuwe literaire taal tot bloei in Boechara dankzij de steun van de beschermheren van Rudaki, de Samanieden.⁵ De Samanieden heersten in naam van de kalief in Bagdad over Khurasan en Transoxiana:

letterlijk 'het land waar de zon opkomt' en 'het land voorbij de Oxus': romantische en oude namen voor streken die zich nu bevinden in Centraal-Azië, het noord-oosten van Iran en het noorden van Afghanistan.

Transoxiana en Khorasan, Iran en Turan, Afghanistan en Rusland

Transoxiana en Khorasan waren grensgebieden. Voorbij Transoxiana begon de wereld van de nomaden: eindeloze steppen bevolkt door Turken en Mongolen, die beurtelings oppermachtig werden in de periode na Rudaki. De Perzische en Arabische naam voor Transoxiana is *Ma-wara-an-nahr* – het land aan de andere kant van de rivier.

De rivier in kwestie is de Amu Darya, de Oxus van weleer, onsterfelijk gemaakt door Rudaki in zijn gedicht voor de emir, maar ook door beroemde reisverhalen zoals *A Journey to the Source of the River Oxus* van John Wood (1841) en *A Road to Oxiana* van Robert Byron (1937).

Vanuit Mazar-i Sharif in Afghanistan schreef Robert Byron begin jaren dertig van de vorige eeuw een brief. Deze brief is opgenomen in zijn *A Road to Oxiana* en was gericht aan de Afghaanse minister Mohammad Gul Khan. Byron schrijft daarin:

In undertaking the journey from England to Afghan Turkestan, whose tedium and exertions have already been thrice repaid by the spectacle of Your Excellency's beneficent administration, our capital object was to behold, with our own eyes, the waters of the Amu Darya, famed in history and romance as the river Oxus, and the theme of a celebrated English poem from the sacred pen of Matthew Arnold. We now find ourselves, after seven months' anticipation, within forty miles of its banks. Understanding from the secretary of His Excellency the Mudir-i Kharija that an extraordinary permission is necessary to visit the River, we request this permission for ourselves, confident that your Excellency will not be deluded into imputing a political motive to what is but the natural curiosity of an educated man. The fact that others, in their lesser wisdom, may be

victims of this delusion, reminds us that Afghanistan and Russia are not the only countries in the world to be separated by a river. We dare observe that an Afghan traveller, sojourning in France or Germany, would encounter no regulations to prevent his enjoying the beauties of the Rhine.⁶

De brief waaruit deze passage komt, een brief die door Byron zelf als 'grotesk' werd gekenschetst en voor vele anderen het zoveelste bewijs is van de koloniale arrogantie van de Engelsen, had niet het gewenste effect. Politieke omstandigheden begin jaren dertig maakten een bezoek aan de Oxus door twee Engelse reizigers onmogelijk. De Oxus markeerde de grens met de Sovjet-Unie: Engelsen aan de grens zouden gezien worden als een 'Great Game'-achtige provocatie. Daarnaast was het gebied onveilig verklaard vanwege de aanwezigheid van groepen wetteloze Turkmenen, die de grens waren overgestoken op de vlucht voor de Bolsjewieken. Byrons laatste opmerking uit de geciteerde passage, dat Afghaanse reizigers niets in de weg zou worden gelegd mochten zij de Rijn tussen Frankrijk en Duitsland willen oversteken, krijgt in de doffe realiteit van de migrantencrisis van de afgelopen jaren een heel andere lading.

Waar het mij in deze passage vooral om gaat, is de symboolfunctie van de rivier de Oxus. Byron haalt hier de Victoriaanse dichter Matthew Arnold aan, die in zijn verhalende gedicht *Sohrab and Rostum* de Oxus centraal stelt:

And the first gray of morning fill'd the east,
And the fog rose out of the Oxus stream.
But all the Tartar camp along the stream
Was hush'd, and still the men were plunged in sleep:
Sohrab alone, he slept not: all night long
He had lain wakeful, tossing on his bed;
But when the gray dawn stole into his tent,
He rose, and clad himself, and girt his sword,
And took his horseman's cloak, and left his tent,
And went abroad into the cold wet fog,
Through the dim camp to Peran-Wisa's tent.
Through the black Tartar tents he passed, which stood

Clustering like beehives on the low flat strand
Of Oxus, where the summer floods o'erflow
When the sun melts the snows in high Pamere:⁷

De grenzen van het *Shahnama*

Het gedicht van Matthew Arnold gaat nog vele verzen door: dit zijn slechts de openingsverzen. Matthew Arnold (1822-1888)

leefde in de Victoriaanse tijd, tijdens de hoogtijdagen van het Brits kolonialisme. Via de Britse koloniën in India maakte de Perzische poëzie zijn intrede in het Engels, waar het als inspiratiebron diende voor Engelse poëzie, met als hoogtepunt de *Rubaiyat* van Edward Fitzgerald, geïnspireerd op de kwatrijnen van Omar Khayyam.⁸

Matthew Arnolds *Sohrab and Rustum* is een bewerking van een bekend verhaal uit het *Shahnama*, letterlijk het 'Boek der Koningen': een monument in de Perzische taal en literatuur dat al duizend jaar recht overeind staat. Het is een epos van vijftigduizend dubbelverzen over koningen en helden, dat in de duizend jaar van zijn bestaan diverse functies heeft vervuld.⁹

Sinds de vorige eeuw wordt het *Shahnama* vooral omschreven als het nationale epos van Iran.¹⁰ Ferdowsi, de dichter van het *Shahnama*, werd geboren in het jaar dat Rudaki stierf, in 940. Hij is geboren en gestorven in Tus, in het noord-oosten van Iran, niet ver van de grens met het huidige Turkmenistan. Onder invloed van de opkomst van het nationalisme in Iran is onder auspiciën van de toen regerende Pahlavi-dynastie tussen 1928 en 1934 een enorm mausoleumcomplex neergezet op de plek waar hij begraven ligt, om zijn rol voor het Perzisch en de Iraanse nationale identiteit beter voor het voetlicht te brengen.¹¹

Ferdowsi heeft een ongeëvenaarde positie verworven als hoeder en redder van het Perzisch en zijn epos is alom geliefd, zowel in Iran als in Tadjikistan en Afghanistan.

De setting van een groot deel van Ferdowsi's *Shahnama* komt overeen met zijn directe omgeving, zijn eigen leefgebied, dat wil zeggen Khorasan en Transoxiana. De Oxus (in het *Shahnama* meestal aangeduid met de Arabische benaming *Jayhun*) markeert de grens tussen het legendarische Iran en Turan.¹² Iran en Turan worden in het *Shahnama* vooral gebruikt om een mythisch-legendarische plaats aan te duiden – tegelijkertijd weerspiegelen deze termen ook de actuele historische situatie in de tijd van Ferdowsi. Iran, niet te verwarren met de huidige natiestaat Iran, staat voor het Iraans territorium, waar Turan de benaming is voor het Turkse en/of Chinese territorium.

De broederstrijd tussen Iran en Turan bestrijkt een groot deel van het epos. In het wereldbeeld van het *Shahnama* was de wereld ooit verenigd en bestuurd door één enkele koning, totdat koning Faridun, na het kwaad verslagen te hebben, zijn territorium moest verdelen onder zijn drie zoons. De jongste, Iraj, kreeg het beste deel, Iran, en zijn oudere broers, Tur en Salm, kregen Turan en het westen. Uit jaloezie vermoordden ze Iraj, waarna de Grote Oorlog tussen Iran en Turan begon.

Het *Shahnama* is een koningsboek, een legendarische geschiedenis van fictieve en historische koningen: onder wie de Adamfiguur Gayumars, de eerste mens en koning op aarde, de machtsbeluste en feilbare Kay Kavus, koning van Iran, Afrasiyab, de tovenaars-koning van Turan en hun gezamenlijke kleinzoon Kay Khusraw, die een eind maakt aan de Grote Oorlog tussen Iran en Turan. Het *Shahnama* gaat verder met de wonderverhalen van de immer reizende Alexander de Grote, voorgesteld als de halfbroer van Darius en als zodanig integraal opgenomen in de Iraanse koningstraditie.¹³ Het laatste deel van het werk behandelt de gehele dynastie van historische Sasanidische koningen.

De plaatsnamen die voorkomen in het deel dat het hoogtepunt van het *Shahnama* genoemd kan worden, de Grote Oorlog tussen het legendarische Iran en Turan, komen voor een flink deel overeen met plaatsen in de historische regio's Khorasan en Transoxiana. De Turaniërs in het *Shahnama* worden vaak aangeduid met de term *turk* – in de tijd van Ferdowsi werden met Turken de Centraal-Aziatische Turken bedoeld. Het Turkije van tegenwoordig, Klein-Azië, was in de tijd van Ferdowsi nog onderdeel van het Byzantijnse rijk en daarmee Grieks.

Het *Shahnama* zou je kunnen zien als een werk waarin grensgebieden centraal staan, waarbij de rivier de Oxus een centrale positie inneemt. In het verhaal van Sohrab en Rostam, waar Matthew Arnold een Engelse bewerking van maakte, spelen die grenzen ook een rol. Waar Ferdowsi over de Turaniërs als Turken spreekt, gebruikt Matthew Arnold de term Tartaren, een verbastering van Tataren, één van de namen die zowel in Europa als in het Midden-Oosten gegeven werd aan de Turken en Mongolen van Centraal-Azië.

In het *Shahnama* van Ferdowsi is Sohrab en Rostam een tragische episode in het lange stuk over de Grote Oorlog tussen Iran en Turan. Het gaat over een vader en een zoon. Beiden zijn formidabele helden die voor het karretje van de koningen van Iran en Turan worden gespannen. Sohrab is opgevoed door zijn moeder, Tahmina, die een kortstondige affaire had met zijn vader Rostam, vazal en voorvechter van de koning van Iran, een Herculesfiguur die een hoofdrol speelt in het *Shahnama*. Vader en zoon vechten voor verschillende kampen en hebben elkaar nooit ontmoet, totdat ze oog in oog met elkaar staan in de strijd, maar elkaar, ondanks vele aanwijzingen, niet herkennen. Ferdowsi zegt hierover, in de mooie vertaling van Hans de Bruijn:

O wereld, hoe wonderlijk ga je te werk:
soms sla je stuk, dan weer heel je de breuk.
Gevoelens ontwaakten bij geen van beiden:
er was geen wijsheid, er was geen liefde.
Het stomme dier zal zijn jong steeds herkennen,
de vis in de zee, de ezel in het veld.
Maar geen mens die, als begeerte hem drijft,
in een vijand zijn eigen kind terugvindt.¹⁴

Wijsheden zoals deze komen veel voor in het *Shahnama*; sommige verzen zijn bekende spreekwoorden of opschriften geworden.¹⁵ Zo staat op scholen in de Perzisch-talige wereld altijd *tavānā buvad har ki dānā buvad* 'Mchtig is degene die kennis heeft' – een soort variant van 'kennis is macht'. Het menselijk tekort tegenover de vanzelfsprekende compassie en intuïtie van dieren is een terugkerend beeld in het *Shahnama*, dat is verweven in vele verhalen. De universele en tijdloze geldigheid van beelden zoals deze hebben zonder twijfel bijgedragen aan de langdurige faam van dit werk.

De beschermheren van Rudaki waren eveneens de beschermheren van Ferdowsi: het was de dynastie van de Samaniden geweest die opdracht gaf tot het samenstellen van een *Shahnama*, een boek der koningen. In deze tijd was dat nog een genre dat teruggreep naar een oudere traditie van het

schrijven van koningsboeken, die in gang was gezet door de voor-islamitische Sasanieden. Vandaar ook dat de Sasanidische koningen een grote rol is toebedeeld in het *Shahnama* van Ferdowsi. De Samanieden behoorden tot de oude landadel en claimden een zekere verwantschap met de illustere dynastie van de Sasanieden.¹⁶

Toen Ferdowsi na tientallen jaren zijn *Shahnama* had voltooid, waren de Samanieden niet langer aan de macht. Hij droeg zijn werk daarom op aan een nieuwe machthebber, een machtige sultan, Mahmud van Ghazna. Het verhaal gaat dat Mahmud het *Shahnama* in eerste instantie maar matig kon waarderen. Een reden daarvoor, volgens latere, door het nationalisme beïnvloede percepties, zou zijn dat Mahmud een Turk was en zich niet herkende in de verhalen en de goede raad van het *Shahnama*.¹⁷ Deze aanname wordt in elk geval door de receptiegeschiedenis van het *Shahnama* gelogenstraft: als we op de productie van handschriften afgaan is het juist dankzij de van huis uit Turkse heersers dat het *Shahnama* kon uitgroeien tot het icoon dat het vandaag de dag nog is.¹⁸

Iran, Turan en de 'Persianate world'

De in het *Shahnama* zo belangrijke grens tussen Iran en Turan was in werkelijkheid te situeren in Transoxiana. In een tiende-eeuwse Perzische geografie, getiteld 'De Grenzen van de Wereld' (*Hudud al-'Alam*), staat het volgende geschreven over dit gebied:

Transoxiana en de steden ten oosten van dit land liggen aan de grens met Tibet; ten zuiden hiervan, liggen Khorasan en zijn gewesten; [...] Dit is een uitgestrekt, welarend en zeer aangenaam land. Het is de Poort tot Turkestan en een vrijhaven van kooplieden. De inwoners zijn krijgsachtig; zij zijn actieve strijders voor het geloof en goede boogschutters. Hun geloofsovertuiging is puur. Dit is het land waar rechtvaardigheid en gelijkheid regeren.¹⁹

De anonieme auteur van dit werk rept hier van de 'poort tot Turkestan' – letterlijk de poort tot het land van de Turken. Vol-

gens ditzelfde werk zijn de Turken een oorlogszuchtig volk dat vele wapens bezit en van plek naar plek trekt, zomer en winter op zoek naar de beste graslanden. Hij verwijst ook naar de bloeiende handel en naar de geloofsijver van de inwoners van Transoxiana. De rijken die ontstonden in Transoxiana en Khorasan waren zonder meer gebouwd op handel en geloofsijver: in naam van de kalief in Bagdad verspreidden de heersers, onder wie Mahmud van Ghazna, de islam tot ver in het Indiase subcontinent. Het was een gebied van ontmoetingen, interactie en uitwisseling, het hart van het netwerk van verbindingswegen tussen oost en west, noord en zuid, dat een van de meest succesvolle labels uit de geschiedenis draagt: de Zijderoute.

Transoxiana en Khorasan vormden de geboortegrond én het centrum van grote rijken en dynastieën, onder leiding van met name Turkse heersers: nazaten vaak van nomaden die tot slaaf gemaakt waren en zich bekeerd hadden tot de islam, om daarna een steile carrière te doorlopen in de legers van de heersende klasse, die ze dan vervolgens omverwierpen. Deze rijken spelen vanaf het jaar 1000 een cruciale rol in het steeds groter wordende succes van het Perzisch als een van de belangrijkste cultuurtalen in grote delen van Azië en het Midden-Oosten.

De opeenvolgende Turkse dynastieën die over deze rijken heersten brachten een grote verschuiving teweeg in de status en de functie van het Perzisch.²⁰ Perzisch was niet de moedertaal van de nieuwe Turkse heersers: dat was in de meeste gevallen Centraal-Aziatisch Turks. Perzisch bleef echter de taal van de schrijvende klasse, gebruikt aan de verschillende vorstenhoven en in de door de machtige vorsten gesubsidieerde instituties buiten het hof, zoals Soefi-kloosters (*khanaqahs*) en theologische hogescholen (*madrasa's*).

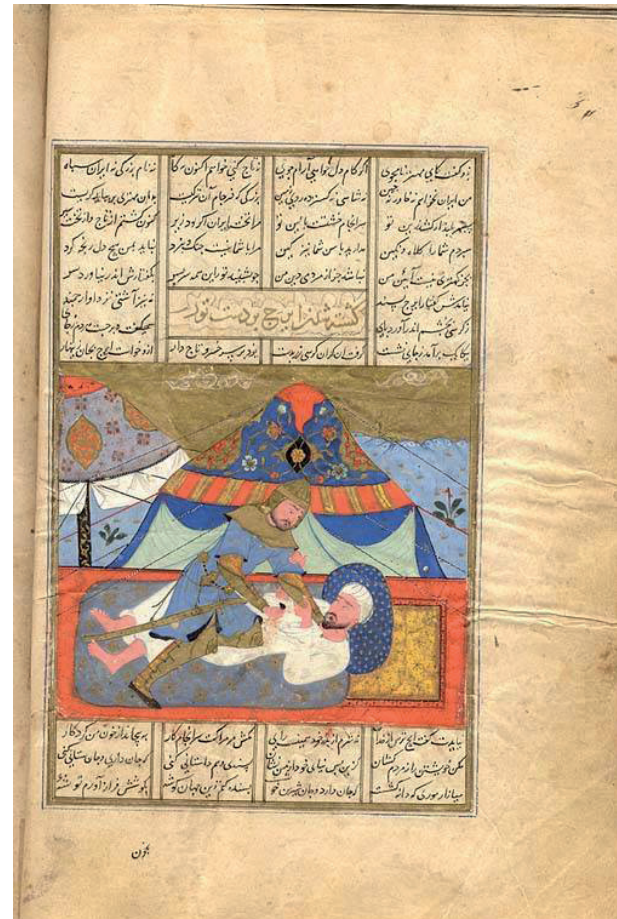
Een universeel aansprekende moraal is in het werk van Ferdowsi en Rudaki onmiskenbaar aanwezig, maar er is nauwelijks sprake van een religieuze dimensie. Het Perzisch kwam in hun tijd echter ook in beeld als een medium om het esoterische gedachtegoed van de islamitische mystiek, het soefisme, onder woorden te brengen. Al in de elfde eeuw was Perzische poëzie onderdeel van muzikale ceremonies (*sama'*) in Soefi-

kloosters in Khorasan.²¹ Het is dit gebruik van Perzische poëzie dat tot op de dag van vandaag springlevend is, nu vooral ook in gebieden die vanaf de elfde eeuw dankzij de inspanningen van de nieuwe Turkse dynastieën werden ingelijfd in de wereld van de islam.

Het succes van deze nieuwe Turkse dynastieën bracht met zich mee dat de geografische grens van het Perzisch als geschreven *lingua franca* steeds verder opschoof, in oostelijke en westelijke richting, over een steeds verder uitdijend gebied: van Konya in Klein-Azië tot in Delhi en de Deccan op het Indiase subcontinent in de twaalfde eeuw tot nog verder oost-, noord- en westwaarts in de eeuwen hierna. Turkse militaire macht en het Perzische geschreven woord, ook wel samengevat als het zwaard en de pen, bleken een uitermate succesvolle match. De steeds opschuivende grenzen zorgden voor een steeds bredere horizon voor het Perzisch, hetgeen zich ook vertaalde in een zich steeds vernieuwende literatuur: de taal werd verrijkt door verhalen en beelden waarmee het in aanraking kwam.

De horizon werd in de dertiende eeuw nog verbreed dankzij, paradoxaal misschien, de veroveringen van Djengis Khan en de Mongolen. Zij maakten vele steden in Khorasan en Transoxiana met de grond gelijk, maar faciliteerden en registreerden een cultuuroverdracht die zijn weerga niet kende.²² Zo vond in de context van het Mongoolse wereldrijk een culturele kruisbestuiving plaats tussen Chinese schilderkunst en Perzische literatuur.²³ In de veertiende eeuw brak een bloeiperiode aan in de productie van Perzische geïllustreerde handschriften, die zou voortduren tot de intrede van de boekdrukkunst – en dat was in dit deel van de wereld pas in de negentiende eeuw. Rijk geïllustreerde handschriften werden objecten van status en prestige, machtssymbolen voor de opdrachtgevers, die zichzelf verbonden met tekst en tekstdrager. Ferdowsi's *Shahnama* kreeg een enorme boost dankzij de opkomst van het geïllustreerde handschrift: de verhalen van het *Shahnama* waren bij uitstek geschikt als illustratiemateriaal. De koninklijke inhoud en uitstraling van het *Shahnama* paste goed in de strategieën die vorsten toepasten om hun heerschappij legitiem te maken.²⁴

Een voorbeeld van een mooi geïllustreerd handschrift van het *Shahnama* is in het trotse bezit van de Universiteitsbibliotheek Leiden.²⁵ Het is gemaakt in 1437, ten tijde van de heerschappij van de dynastie van de Timoerieden, genoemd naar hun stichter Timoer Lenk (1336-1405), in Europa ook wel bekend als Tamerlane, of Timoer de Manke. Hij was een Turks heerser die de macht had gegrepen in Transoxiana, met een ambitie die niet onderdeel voor die van Djengis Khan. Hij

Universiteitsbibliotheek Leiden, Ferdowsi, *Shahnama*. Or. 494, fol. 24v.

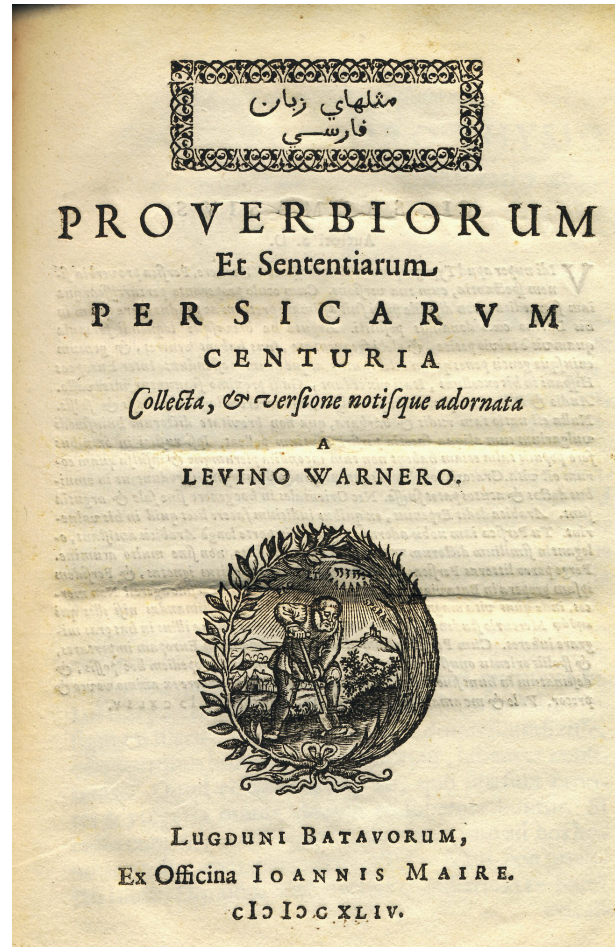
en zijn opvolgers lieten indrukwekkende monumenten na in Samarkand en Herat en waren hartstochtelijke beschermheren van de Perzische letteren.²⁶ Hun nazaten waren de Mughalkeizers in India, die het stokje met verve overnamen, waarna India een centrum werd voor de productie van Perzische handschriften.

In deze meertalige vroeg-moderne imperia kon het Perzisch zo uitgroeien tot een kosmopolitische taal, niet gekoppeld aan één afgebakend gebied of één enkele etniciteit.²⁷ Dat wat geschreven werd in het kosmopolitische Perzisch had ook zijn weerslag op de cultuurproductie in de vele andere talen die gesproken en later ook geschreven werden op het grondgebied van deze imperia.²⁸ Om dit verschijnsel te benoemen wordt in het Engels de term 'the Persianate world' gebruikt, hetgeen te begrijpen is als 'de Perzische culturele invloedssfeer'.²⁹

Perzische poëzie en de 'Persianate' wereld in Nederland

Nederland is geen direct onderdeel van deze invloedssfeer. Het is echter wel in de context van de culturele interactie binnen de 'Persianate world' dat de Leidse Universiteit en het Nederlands taalgebied kennis kon maken met het Perzisch. Het Timoeridische handschrift kwam in de Universiteitsbibliotheek terecht via de inspanningen van Levinus Warner, de Nederlandse gezant in Istanbul.³⁰ Istanbul en het Osmaanse Rijk waren een onderdeel van de *Persianate world*, waar het Osmaans Turks, sterk beïnvloed door het kosmopolitische Perzisch, naast dit Perzisch een belangrijke schrijftaal was.

Warner was in het bijzonder gecharmeerd van de dertiende-eeuwse Perzische dichter Saadi, een dichter die over de volle breedte van de *Persianate world* zeer geliefd was, getuige ook het aantal handschriften dat is overgeleverd. Warner gebruikte Saadi's *Golestan*, 'De Rozentuin,' voor zijn *Proverbiorum Et Sententiarum Persicarum Centuria*, een collectie van spreekwoorden en zegswijzen, gedrukt in Leiden in 1644 – in Latijn én Perzisch, toen Perzisch schrift in de Perzisch-talige wereld zelf nog niet gedrukt werd, maar met de hand geschreven.

In diezelfde Gouden Eeuw was helemaal aan de andere kant van het geografische spectrum van de *Persianate world* Daniel Havart werkzaam. Hij was in dienst van de VOC en verbleef lange tijd in Haiderabad in India, waar hij goed Perzisch leerde.³¹ Hij werkte aan een vertaling van Saadi's *Bustan* of 'Boomgaard,' net als Saadi's 'Rozentuin' een veelgelezen werk, ook in Mughal India.³² Daniel Havarts Nederlandse vertaling van de *Bustan* van Saadi was lange tijd de enige vertaling in

een Europese taal van de *Bustan*, een vrij moralistische tekst die in zijn tijd meer weerklink vond in het Nederlandse taalgebied dan nu.³³

De titel van dit in 1688 verschenen werk luidt:

*Den Persiaanschen Bogaard. Beplant met zeer uitgeleesen Spruiten der Historien En Bezaait met Zeltzame Voorvallen, Leerzame en aardige Geschiedenissen, neffens Opmerkelijke Spreuken.*³⁴

Een van de door Havart vertaalde leerzame geschiedenissen komt uit het hoofdstuk over bekering en het inslaan van de juiste weg daartoe. De les is kort samen te vatten als 'berouw komt na de zonde'. Het verhaal bij deze les is een passage uit het verhaal van Jozef en Zulaykha, dat zijn oorsprong vindt in de Bijbelse traditie en ook in de Koran voorkomt.³⁵

14

In een notendop is het verhaal als volgt: Jozef, favoriete zoon van Jacob en Rachel, wordt door zijn jaloerse broers achtergelaten in een put. Hij wordt als slaaf verkocht en komt terecht bij een rijk koopman in Egypte. De vrouw van de koopman, Zulaykha, valt als een blok voor zijn schoonheid.³⁶ Jozef is standvastig en laat zich niet door haar verleiden. Zijn onschuld wordt bewezen, maar op eigen verzoek wordt hij gevangen gezet. Als dromenduider komt hij uiteindelijk terecht bij de koning van Egypte, aan wie hij de zeven vette en de zeven magere jaren voorspelt. Hij komt vrij, klimt op tot een machtig raadsman in Egypte, en wordt herenigd met zijn familie.

Misschien wel meer dan enig ander verhaal illustreert het verhaal van Jozef en Zulaykha de kracht van poëzie in de *Persianate world*. Het overstijgt grenzen en religies – dit verhaal behoeft zeker in de tijd van Daniel Havart geen tekst en uitleg.

De eerste zin in Havarts vertaling luidt:

Doen Sulicha de Huys-vrouw van Potifar door liefde dronken was, sloeg se haar handen aan Iosephs slip; den Duyvel der geile begerlijkheden had haar zoodanigen verlov gegeven, dat se op Ioseph aan viel, als een hongrige Wolf.³⁷

Het dertiende-eeuwse Perzisch van het origineel staat dichterbij de sprekers van het Perzisch dan het zeventiende-eeuwse Nederlands van Havart bij de sprekers van het Nederlands: niet omdat de taal niet veranderd is sinds de dertiende eeuw, maar omdat de sprekers van het Perzisch 'meer ophebben met hun klassieken'.³⁸

Om een voorbeeld hiervan te geven. Als student in Tadjikistan maakte ik kennis met een bijzonder spel. We zaten bij een kampvuur in Varzob, een bergdorp vlak buiten Dushanbe, waar de ouders van één van mijn studiegenoten een verlaten pionierskamp beheerden – we zijn nog in de communistische tijd. Het spel dat gespeeld werd heette *bayt-barak*. De spelers van dit spel citeerden, natuurlijk uit het hoofd, een dichtregel. De volgende speler die aan de beurt was, moest een dichtregel voordragen die begon met de laatste letter van de voorgaande dichtregel. En dat ging hartstochtelijk de hele avond voort. Deze dichtregels kwamen uit een gigantisch corpus klassieke poëzie, dat mijn studiegenoten kennelijk allemaal paraat hadden.³⁹ Een voor mij onvoorstelbaar spel, dat ik nauwelijks kon volgen, tenzij iemand de tijd nam om de verzen voor me uit te spellen. Pas veel later begreep ik dat dit spel in de gehele Perzischtalige wereld gespeeld werd, in Iran bijvoorbeeld onder de naam *mushàere*.

Yusuf-u Zulaykha in woord en beeld

Terug naar de passage over Jozef en Zulaykha uit de *Bustan* van Saadi. Deze passage bestaat uit negen dubbelverzen, waarvan de eerste twee dubbelverzen als volgt luiden:⁴⁰

زلیخا چو گشت از می عشق مست
به دامان یوسف در آویخت دست
چنان دیو شهوت رضا داده بود
که چون گرگ در یوسف افتاده بود

In een letterlijke Nederlandse vertaling:

Zulaykha, dronken van de wijn van liefde
Klampte zich vast aan het hemd van Jozef

Overgegeven aan de demon van lust
Stortte ze zich als een wolf op Jozef

Er is een erg mooie illustratie van juist deze verzen van de *Bustan* bekend, gemaakt door een van de bekendste Perzische miniaturschilders. Zijn naam is Behzad: hij leefde en werkte aan het Timoeriedenhof in Herat. Saadi voltooide de *Bustan* in 1257: de miniatuur van Behzad is onderdeel van een handschrift van de *Bustan* gemaakt in 1488. Op dat moment was aan datzelfde hof in Herat een andere dichter, Jami, bezig met hetzelfde verhaal. Dit zou een lang verhalend gedicht worden, getiteld *Yusuf-u Zulaykha*, Jozef en Zulaykha.⁴¹ In de *Bustan* van Saadi beslaat het verhaal van Jozef en Zulaykha negen dubbelverzen. Te midden van een zee aan andere verhalen komt het kort langs om het idee van berouw te illustreren. Jozef ziet net op tijd in dat God alles ziet en dat hij niet moet bezwijken voor de avances van Zulaykha. Voor Zulaykha is het te laat: zij is reddeloos ten prooi gevallen aan allesverslindende lust.

Gelukkig vindt zij in Jami's versie verlossing. Haar wachten nog vele beproevingen, maar dat zijn noodzakelijke stadia op de lange weg naar de uiteindelijk gelukkige en pure vereniging met Jozef. Voor Jami en velen met hem, staat dit verhaal symbool voor de weg die mystici af moeten leggen om uiteindelijk zichzelf te kunnen verliezen in het goddelijke.

Het mooie van de miniatuur van Behzad is dat het onmiddellijk duidelijk is dat hij al bekend was met het verhaal dat Jami aan het schrijven was. Behzad beeldt een fantastisch paleis met zeven kamers uit, dat in de *Bustan* niet voorkomt, maar wel bij Jami. Volgens het verhaal van Jami jaagt Zulaykha Jozef van kamer naar kamer, waarbij de deuren in het slot vallen en hij steeds meer in het nauw gedreven wordt. De miniatuur laat zien dat Zulaykha Jozef bij zijn gewaad grijpt. Het gewaad scheurt aan de achterkant, hetgeen later zijn onschuld zou bewijzen.⁴² Het paleis dat wordt afgebeeld op de miniatuur geeft tegelijkertijd ook een impressie van de architectuur ten tijde van de Timoerieden.

Cairo National Library. Saadi, *Bustan*. *Adab Farsi* 908, fol. 52v.

Jami's Jozef en Zulaykha zou je naast het verhaal van Sohrab en Rostam uit het *Shahnama* een van de bestsellers in het Perzisch kunnen noemen. Maar het is meer dan dat. Shahab Ahmad benadrukt in zijn werk *What is Islam* ook de 'levenswaarde' die dit werk heeft voor moslims.⁴³ Hij stelt dat de poëzie van dichters als Jami, Hafez en Rumi de beleving van de islam in een groot deel van de islamitische wereld heeft gevormd, en dat hun rol daarin niet voldoende wordt gezien of erkend.

De populariteit van Jozef en Zulaykha is evident: dit verhaal circuleerde in een groot gebied en in een veelheid aan

talen, meestal onder de titel *Yusuf-u Zulaykha*, Jozef en Zulaykha.⁴⁴ In de vijftiende eeuw werd het verhaal zo populair, dat een versie werd toegeschreven aan Ferdowsi, die hiermee als dichter explicieter in de islamitische traditie werd geplaatst.⁴⁵

De *life-value* van het verhaal van Jozef en Zulaykha overstijgt echter de islamitische traditie, en is net zo goed geldig voor niet-moslims in de *Persianate world*.⁴⁶ Zo is er een versie in Judeo-Perzisch, Perzisch in Hebreeuws schrift, geschreven door de Joodse dichter Shahin in 1359.⁴⁷

Jozef en Zulaykha zijn maar een voorbeeld uit het rijke repertoire aan verhalen, beelden en ideeën dat tot uitdrukking gebracht werd in de Perzische poëzie. Voor de goede verstaander is een enkele verwijzing naar een element uit dat repertoire voldoende om een levendige beelden- en ideeënwereld op te roepen. Dit repertoire behoort daarmee in zekere zin tot het collectieve geheugen, dat verder gaat dan het Perzisch: ook in de poëzie van talen die in contact hebben gestaan met het Perzisch zien we dit repertoire terug. Bijvoorbeeld in Turkse en Urdu poëzie, maar ook in *dargilik*, onderdeel van de orale traditie van het Pamirgebergte, waaruit het volgende voorbeeld komt:

Aan de hemel vliegt een koppel gieren
 Wat verlang ik van deze wereld?
 De vogel schudt zijn veren
 De mens weet niet wanneer hij sterft.
 Dit alles is mijn lot – een bloem is Yusuf en de ander
 Zulaykha⁴⁸

Deze verzen zijn geschreven in het Shughni, een van de Pamirtalen die gesproken worden in de provincie Badakhshan in Tadjikistan.

In de veertiende eeuw schreef de dichter Hafez in zijn geboortestad Shiraz een collectie van iets minder dan vijfhonderd *ghazals*, gedichten van tussen de 7-12 regels. Hafez is meer nog dan Rudaki, Ferdowsi en Saadi springlevend, omdat de universeel te interpreteren inhoud van zijn *ghazals* een oneindig groot publiek aanspreken.⁴⁹ Hij blinkt uit in het kalei-

doscopische gebruik van beelden om één thema te illustreren.⁵⁰ Verwijzingen naar verhalen komen veelvuldig voor, zoals in de eerste verzen van deze *ghazal*, waar we Jozef weer tegenkomen:

De verloren Jozef keert terug naar Kanaän, wees niet bedreefd
 De hut van verdriet wordt op een dag een rozentuin, wees niet bedreefd.
 Oh hart vol verdriet, het zal beter gaan, maak je geen zorgen,
 En je verwarde hoofd komt weer op orde, wees niet bedreefd.
 Op je troon in de weide zal, als de lente aanbreekt,
 De roos weer je parasol zijn, zoet zingende vogel, wees niet bedreefd.
 Als het hemelrad een paar dagen niet draait zoals je wil –
 Bedenk dan dat het niet altijd zo zal zijn, wees niet bedreefd.⁵¹

Het geschreven Perzisch verbond lange tijd knooppunten en centra verspreid over een groot gebied waar meertaligheid de norm was.⁵² Met de Europese en Chinese kolonisatie van India en Centraal-Azië en de introductie van de boekdrukkunst in de islamitische wereld in de negentiende eeuw kwamen andere talen bovendrijven als schrijftaal, zoals Turkse talen in Centraal-Azië, maar ook het Urdu in India. Daarnaast veranderden de opkomst van het nationalisme en de vorming van natiestaten de rol van het Perzisch.⁵³ Het kosmopolitische en transregionale Perzisch werd ingedamd, en opnieuw ingekaderd als nationale taal voor drie verschillende natiestaten, die elk op hun eigen manier een eigen identiteit nastreefden, los van het grote geheel.⁵⁴

De literaire erfenis echter, met name de poëzie, verbindt niet alleen deze drie natiestaten – Iran, Afghanistan en Tadjikistan –, maar speelt ook een grote rol als onderdeel van het cultureel erfgoed van een veel groter gebied, dat op tot op de dag van vandaag als echo van een gedeeld verleden doorwerkt in uiteenlopende culturen en samenlevingen.

Dankwoord

Allereerst dank ik het College van Bestuur, de Faculteit Geesteswetenschappen en het Leids Instituut voor Regiostudies (LIAS) voor het in mij gestelde vertrouwen. Opgeleid als iranist, met een filologische achtergrond en een specialisatie in Perzische taal en cultuur, vervult het mij met trots de leerstoel Cultuurgeschiedenis van Iran en Centraal-Azië te mogen bekleeden aan mijn *alma mater*, de Universiteit Leiden. Het verleden en het heden zijn in zowel Iran als Centraal-Azië nauw met elkaar verweven. Poëzie doet ertoe in deze regio: het opent deuren en biedt onverwachte inzichten. Het nuanceren van het eendimensionale perspectief waarmee in Nederland naar deze regio's wordt gekeken beschouw ik als onderdeel van mijn leeropdracht.

In het bijzonder wil ik Maghiel van Crevel danken, die met veel enthousiasme de eerste aanzet heeft gegeven tot mijn benoeming, en Henk te Velde en Erik-Jan Zürcher, die de handschoen hebben opgenomen. Ik dank ook mijn collega's Léon Buskens, Petra Sijpesteijn, Jos Gommans, Ab de Jong en Nico Kaptein voor hun niet aflatende steun en vertrouwen.

Ik prijs me gelukkig samen te mogen werken met vele hartelijke collega's, zowel van Midden-Oostenstudies en Aziëstudies, ondergebracht in LIAS, als van andere instituten, niet alleen in de Faculteit Geesteswetenschappen, maar ook daarbuiten. Ik dank jullie allen voor de uitermate plezierige samenwerking.

Een speciaal woord van dank aan Elena Paskaleva. Elena, zonder jou was de studie van Centraal-Azië in Leiden niet wat het nu is. Jouw enthousiasme en ongebreidelde energie maken dit vak het mooiste wat er is. Samen het dak van de Gur-i Emir in Samarkand beklimmen is iets wat ik niet graag had willen missen.

Beste Sara, Niko en Toby, met ons vijven hebben we een fantastisch VICI-team. Van jullie heb ik enorm veel geleerd. Het is een groot voorrecht met jullie te mogen werken. Dank ook Liesbet en Maria, and thanks Katherine, Jaimee, Laura, Jake, Karim and Ghazwan – for letting me play a part in your fascinating research projects.

Beste studenten. Door de jaren heen heb ik vol bewondering gadegeslagen hoe jullie enthousiast en toegewijd blijven en je staande houden, ondanks de vaak enigszins onduidelijke toekomstperspectieven en de korte tijd waarbinnen alles moet worden afgerond. Ik zou soms willen dat ik het tij kon keren en tegen jullie kon zeggen dat je vooral nog een paar jaar extra moest nemen om meer vakken te volgen en meer talen te leren.

Dat brengt mij bij mijn eigen studietijd, want dat was precies de boodschap die ik kreeg van mijn leermeester, de hooggeleerde De Bruijn, iranist in hart en nieren. Beste Hans, ik vind het nog steeds moeilijk u bij de voornaam te noemen. Ik heb onnoemelijk veel van u geleerd en ben u daar zeer dankbaar voor.

Hooggeleerde Ter Haar, beste Johan, een welbespraakter mens ben ik niet vaak tegengekomen. Wat was het gezellig om bij jou college te volgen. Je grote eruditie kwam in die colleges bijna terloops aan bod, maar was daarmee niet minder indrukwekkend. Dank voor je collegialiteit.

Mijnheer Mazgani, dank voor de eerste stappen in het Perzisch.

Beste Koushyar, je bent van leermeester collega geworden. Ik denk met heel veel plezier en dankbaarheid terug aan de colleges moderne Perzische literatuur.

Beste Anna Livia, korte tijd heb je college gegeven op het gebied van de klassieke literatuur. De zonsopgang in Nezami, het thema van de ouderdom: ik vond het fantastisch. Dank voor je scherpzinnigheid.

Zergeleerde Stoetzer, van u heb ik Arabisch en Arabische poëzie geleerd, en de regel *assayfu asdaq anba'an min al kutubi* zal ik nooit meer vergeten.

Harry Pijnenburg: dank voor de lessen Russisch en voor het examen Russisch bij mijn afstuderen, waarin ik een bekend stukje uit de *Izvestija* mocht lezen.

Hooggeleerden Jurayev, Najmonov, Hasanli, Khromov, Steblin-Kamenski, Karamshoev, Shakarmamadov: helaas bent u niet meer onder ons. *Tashakkor, mamnun, spasiba, qulugh tamard.*

I am very glad and grateful that two of my closest colleagues and friends from abroad are present at this ceremony. Dear Professor Melville, dear Charles, my years at the University of Cambridge were professionally speaking the happiest years of my life. The libraries, the colleges, the beauty of the historic city, the time for research, and best of all, the true collegiality – I am still sorry sometimes that I was unable to accept your offer to stay on. Thanks for all your kindness over the years, and for your wonderful work, which among other things inspired me to dive into the *Shahnama*. It is a great privilege to work with you and I sincerely hope that we can continue to work together as we have been doing for the past 21 years.

Dear Dr Szuppe, dear Maria, Paris has become a little bit like home, thanks to you. I fondly remember all our meetings on the Ghaznavids, also the one in beautiful Naples with Viola Allegranzi and Michele Bernardini. You invited me to become a member of the Societas Iranologica Europea, and together we served four years on the Board, with Almut, Florian, Pierfrancesco, Pavel, Desmond and Maria Carmela, having fun and doing work in Vienna, Berlin, Leiden and St Petersburg. Un très grand merci!

Beste Jan, met jou heb ik denk ik de meeste avonturen in mijn leven beleefd, op veldwerk in het Pamirgebergte ten tijde van de burgeroorlog in Tadjikistan. Dank voor die onvergetelijke tijd.

Een laatste woord voor mijn allerliefste familie en vrienden. Ik zal het kort houden. Ik ben zo blij dat jullie er allemaal zijn. Mijn fantastische ouders, aan wie ik alles te danken heb, mijn zus Rebecca, mijn nichtje Hannelore dat mij zo nastaat, en natuurlijk mijn steun en toeverlaat Jaap en onze dochters Marthe en Juliette – jullie zijn de spil van mijn bestaan.

Lieve Esther, je bent bij ons in gedachten.

Ik heb gezegd.

Noten

Veel dank aan Peter van den Berg, Jaap Blansjaar, Marthe Blansjaar, Janet Luis en Guus Middag voor hun hulp bij het schrijven van de oratietekst.

- 1 'Būy-i jūy-i mūliyān āyad hamī,' Rūdakī.
- 2 Naar *Chahār Maqāla*, Nizāmī 'Arūzī Samarqandī, tekst bezorgd door Muḥammad Qazvīnī (Berlin, 1927), pp. 36-38.
- 3 Nizāmī 'Arūzī Samarqandī.
- 4 Bo Utas, 'A Multiethnic Origin of New Persian,' in *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects*, onder redactie van Lars Johanson en Christiane Bulut (Wiesbaden, 2006), pp. 241-51.
- 5 De perceptie van een 'renaissance' als een homogeen proces en een enkel moment in de tijd wordt aan de orde gesteld door Michele Bernardini, 'Variables in the Persophonie System,' in *Iran und iranisch geprägte Kulturen. Studien zum 65. Geburtstag von Bert G. Fragner*, onder redactie van Markus Ritter, Ralph Kauz en Birgit Hoffmann (Wiesbaden, 2008), pp. 169-170.
- 6 Robert Byron, *The Road to Oxiana* (London 1981, first published 1937), p. 244.
- 7 Matthew Arnold, *Sohrab and Rustum* (London & Glasgow, niet gedateerd, ca. 1920), pp. 7-8.
- 8 Hamid Dabashi bespreekt uitgebreid de koloniale achtergrond en de verstrekkende implicaties van deze bewerkingen voor wat betreft de opkomst van antikoloniaal en monarchistisch nationalisme in Iran. Hamid Dabashi, *Persophilia. Persian Culture on the Global Scene* (Cambridge, Massachusetts & London, 2015), specifiek hoofdstuk 8, 'Matthew Arnold, Philosophical Pessimism, and the Rise of Iranian Epic Nationalism,' pp. 148-159.
- 9 Zie bijvoorbeeld de bijdragen verschenen in *Shahnama Studies I, II & III* waarin ingezoomd wordt op de receptie van het *Shahnama*. *Shahnama Studies I*, onder redactie van Charles Melville (Cambridge 2006); *Shahnama Studies II & III – The Reception of the Shahnama*, onder redactie van Charles Melville en Gabrielle van den Berg (Leiden & Boston, 2012 en 2017).
- 10 Zie Gabrielle van den Berg, 'Het Shahnama van Ferdowsi en de Iraanse Identiteit.' *ZemZem: Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam* 1, 2009, pp. 60-67.
- 11 Deze onderneming staat symbool voor een nieuw, exclusief etnonationalisme dat voet aan de grond had gekregen in Iran. Hamid Dabashi gebruikt in dit verband de termen 'violent appropriation' en 'racist triumphalism,' in *Persophilia*, pp. 152-153.
- 12 Vergelijk Bernardini, 'Variables in the Persophonie System,' p. 168.
- 13 Zie Gabrielle van den Berg, 'Alexander in het Perzische Boek der Koningen,' in *Alexander en Darius: De Macedoniër in de Spiegel van het Nabije Oosten*, onder redactie van Diederik Burgersdijk, Wouter Henkelman, en Willemijn Waal (Hilversum, 2013), pp. 195-208.
- 14 J.T.P. de Bruijn. *Een karavaan uit Perzië. Klassieke Perzische poëzie*. (Amsterdam 2002), p. 70.
- 15 Vergelijk *Shohbaithoi "Shohnoma"* ('De koningsverzen van het *Shahnama*'), samengesteld door Shodī Asror (Dushanbe, 1990).
- 16 Via Bahrām Chōbīn, legeraanvoerder onder de Sasanidische vorst Hormozd IV en koning van 590-591. Zie A. Sh. Shahbazi, 'Bahrām VI Čōbīn,' *Encyclopaedia Iranica*, III/5, pp. 514-522.
- 17 Zie hierover bijvoorbeeld R. Mottahedeh, 'The Shu'ubiyah Controversy and the Social History of Early Islamic Iran,' *International Journal of Middle Eastern Studies*, 7:2, 1976, pp. 161-182 en Julie Meisami, 'The Past in Service of the Present: Two Views of History in Medieval Persia,' *Poetics Today*, 14-2, 1993, pp. 247-275.
- 18 Dankzij het *Shahnama Project Cambridge*, dat in 1999 is opgezet door Charles Melville, is een duidelijk beeld ontstaan van de productiegiedenis van geïllustreerde *Shahnama*-handschriften van 1300-1900.

- 19 *Ḥudūd al- ‘ālam min al-Mashriq ilā al-maghrib*, tekst bezorgd door Manūchihr Sūtūda, (Tehran, 1340/1962), p. 109.
- 20 Aldus Nile Green in zijn bespreking van Bert Fragners termen *Muttersprache* en *Zweitsprache* in *Die Persophonie*. Nile Green, *The Persianate World. The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca* (Oakland, California, 2019), p. 17.
- 21 Nile Green, *Sufism: A Global History* (Chichester, 2012), pp. 106-107.
- 22 Zie Thomas Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (Cambridge, 2001).
- 23 Zie Linda Komaroff and Stefano Carboni, *The Legacy of Genghis Khan. Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353* (New Haven and London, 2002), speciek hoofdstuk 7, ‘The Transmission and Dissemination of a New Visual Language’ door Linda Komaroff, pp. 169-195 en hoofdstuk 8, ‘Synthesis: Continuity and Innovation in Ilkhanid Art’ door Stefano Carboni, pp. 197-225.
- 24 Zie bijvoorbeeld Oleg Grabar en Sheila Blair, *Epic Images and Contemporary History. The Illustrations of the Great Mongol Shahnama* (Chicago and London, 1980).
- 25 *Shahnama Or. 494*. Mansur Abu al-Qasim Firdawsi Tusi (c. 934-c. 1020), ‘Imad al-Din ‘Abd al-Rahman al-Katib, copyist. Persian. Paper, 547 ff. Saturday 15 Ramadan 840/1437. Zie ook Gabrielle van den Berg, ‘The Book of Kings or *Shahnameh* in Leiden University Library,’ *Iran and the Netherlands: Interwoven Through the Ages*, onder redactie van M. Gosselink en D.J. Tang (Tehran, 2009), pp. 33-38.
- 26 Zie bijvoorbeeld Elena Paskaleva & Gabrielle van den Berg, *Silk Road Cities. Documented through Vintage Photographs, Prints and Postcards* (Leiden, 2019).
- 27 Vergelijk Sheldon Pollock. *The Language of the Gods in the World of Men. Sanskrit, Culture and Power in Premodern India* (Berkeley, Los Angeles, London 2006), pp. 254-255: [...] ‘a language of cosmopolitan stature, one that, in its very communicative capacities, was capable of embodying and transmitting transregional political aspiration. In Rome and in the *roma renovata* of Carolingian and Ottonian Europe this language was Latin, which [...] was retained and reinforced as a core component in the cultural and political understanding of polity. In West Asia from 1000 on it was New Persian, elevated by brilliant works of literary culture [...] and rich bureaucratic idiom. These made New Persian the language that ruling elites from Sistān and Tabriz to Delhi would eventually adopt, regardless of what they spoke in the privacy of their bedrooms, if they hoped to fully realize the empire form.’
- 28 Nile Green in zijn bespreking van Bert Fragners *Die Persophonie*: ‘This basic but key distinction [between *Muttersprache* and *Zweitsprache*] allowed Fragner to place emphasis on the Asian traditions of multilingualism among which Persian served as a “transregional contact language” (*transregionale Kontaktsprache*) between a variety of different peoples and their own local languages.’ Nile Green, *The Persianate World*, p. 4. Over meertaligheid in zowel een kosmopolitisch als een lokaal literair perspectief, zie Francesca Orsini, ‘The Multilingual Local in World Literature,’ *Comparative Literature* 67:4, 2015, pp. 346-374.
- 29 Als gedefinieerd door Nile Green: ‘an interregional or “world” system generated by shared knowledge of religiosity, statecraft, diplomacy, trade, sociability, or subjectivity that was accessed and circulated through the common use of written Persian across interconnected nodal points of Eurasia.’ Nile Green, *The Persianate World*, p. 9.
- 30 Dankzij Warner en zijn leermeester, de Leidse hoogleraar Arabisch Jacob Golius, kwamen in de zeventiende eeuw vele Arabische, Perzische en Turkse handschriften naar Leiden. Handschriften waren handelsartikelen en circuleerden volop in de tijd van Warner en Golius. Zie G.W.J. Drewes, ‘The Legatum Warnerianum of Leiden University Library,’ in *Levinus Warner and his*

- Legacy. Three Centuries Legatum Warnerianum in the Leiden University Library* (Leiden, 1970), pp. 1-31, en Arnoud Vrolijk, Karin Scheper en Jan Schmidt, *Turksche boucken. De oosterse verzameling van Levinus Warner, Nederlands diplomaat in zeventiende-eeuws Istanbul* (Den Haag, 2013).
- 31 Gijs Kruijtzter, 'Daniel Havart,' in *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*. Volume 12: Asia, Africa and the Americas (1700-1800). Onder redactie van David Thomas en John Chesworth (Leiden 2018), pp. 494-504; Jos Gommans, *De verborgen wereld. Nederland en India vanaf 1550* (Amsterdam, 2018), pp. 45-53.
- 32 Over de *Bustan* en Saadi zegt Havart in zijn voorwoord dat hij dit werk zo goed mogelijk 'de Hollandse taal doet spreken', en hij vervolgt: 'opdat onse Lands-luyden 't geluk mogen hebben, die Sterre hier te zien blinken, die over gansch Asia sijne straaalen zo mild heeft uitgeschooten.' Daniel Havart, *Den Persiaanschen Bogaard*, Amsterdam, 1688, Den Oversetter aan den Goed-gunstigen Leezer; zie ook Kruijtzter, 'Daniel Havart,' p. 498.
- 33 Dat valt ook af te leiden uit de populariteit van fabelcollecties onder de titel *Voorbeelsels Der Oude Wyse*, die van 1623 tot 1765 in vele drukken verschenen. Een van de auteurs, Zacharias Heyns, schrijft in het voorwoord van de editie van 1623: *Van den Ouden Wijzen der gheslachten des Werelds, is dit Boeck eerstmael in de Indische sprake, daarna in de Persische uytgegaen, vande Persische in de Arabische Spraecke gestelt, daarna in de Hebreesche, ende van de Hebreesche in de Latijnsche, waeruyt het in Duyts vertaelt is. Is vol liefelijcke woorden ende sin-rijcke redenen, waer inne der Ouder wijzen vernuft wel te mercken staet, onderwijsende hare nacomelingen met een onberispelijcke klaersinnicheyt als te sien is, hebbende alles beschreven, met ghelijckenissen van Dieren ende Voghelen (...).*
- 34 Op de titelpagina is daaraan toegevoegd: In 't Persiaansch beschreven door Siech Musladie Caadi van Cie Raas, En om sijn Treffelijckeids will in 't Nederduits gebracht door D.H., T' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, over t' Oude Heeren Logement in de Histori-schrijver, 1688.
- 35 Soera 12, *Yūsuf*, is geheel gewijd aan Jozef.
- 36 Haar naam staat niet vermeld in de Koran. In de Bijbel wordt ze de vrouw van Potifar genoemd.
- 37 Daniel Havart, *Den Persiaanschen Bogaard* (Amsterdam, 1688), pp. 418-419. De tekst vervolgt: 'desen Egiptische Juffrou had een Afgod van steen in haar huys, daarse 's morgens, en 's avonds plag voor neder te knielen; en juist hadse op dese tijd de beelden toe gedekt; op dat het haar vuyle godloose werken niet zoude zien. Den armen Ioseph die vol bekommring was, zat in een hoekje, en had beyde de handen om zijn hoofd geslagen; Sulicha quam by hem, en kuste hem de voeten, en handen, spreekende, kom herwarts, gy die onse belofte soo ligt breekt; gy hertnekkige, harder als een Aanbeeld, trekt u hooft in geen fronselen, en maakt u eygen gesigt niet beschaamd: Ioseph wende sijn gesigt van sijns Heeren Vrouw af, en zey; weg van my, en soekt hier ter plaatse geen onreynigheid; hebt gy u voor een steen geschaamd, ik schaame my voor God, die het alles onderhoud.
- 38 Zie Marko Fondse, 'Het is niet goed of het deugt niet – Lermontov,' *de Revisor* 1987/4, p. 47.
- 39 In het Tadjiekse *bayt-barak* werd veel gebruikt gemaakt van het corpus van de Indo-Perzische dichter Bēdil (Bīdil), Delhi, 1644-1721, die in Iran minder populariteit geniet. *Bedilkhoni*, het voordragen van de ghazals van Bēdil, was een ander geliefd tijdverdrijf in Tadjikistan.
- 40 Sa'dī, *Būstān*, ed. N. Irānparast (Tehran, 2536 /1977), pp. 368-369.
- 41 Jami's *Yūsuf-u Zulaykhā* is de vijfde *mathnavī* van zijn *Haft Awrang*, opgedragen aan de Timoeridische heerser Sultān Ḥusayn Bayqarā.
- 42 In een handschrift van *Būstān*, Herat, 1488, nu in Cairo, National Library, Adab Farsi 908, fol. 52v. Reproductie bijvoorbeeld in Eleanor Sims, *Peerless Images. Persian Painting and its Sources* (New Haven and London, 2002), p. 248.

- 43 ‘More than by any other text, Muslims have conceptualized and found life-value in the story Yusuf and Zulaykha. [...] Not to conceptualize human and historical Islam in terms of the *constitutive primacy* of texts such as Jami’s *Yusuf va Zulaykha* is to *misread* Islam.’ Shahab Ahmad, *What is Islam? The Importance of Being Islamic* (Princeton & Oxford, 2016), pp. 305-306.
- 44 Zie *Jāmī in Regional Contexts. The Reception of ‘Abd al-Rahmān Jāmī’s Works in the Islamicate World, ca. 9th/15th-14th/20th Century*, onder redactie van Thibaut d’Hubert en Alexandre Papas (Leiden, 2018).
- 45 Het vroegste handschrift van een *Yūsūf-u Zulaykhā* toegeschreven aan Ferdowsi is Ms. Or.oct 2302, Staatsbibliothek zu Berlin, gedateerd 819/1426. Zie ook François de Blois, *Persian Literature. A Bio-Bibliographical Survey*, vol. V, part 2 (London, 1994), pp. 576-581.
- 46 Zoals betoogd door Nile Green: ‘In order to trace connections and disconnections across Eurasia’s many social, ethnic, and linguistic frontiers, then, we need to analytically denaturalize Persian’s civilizational ties to Islam and denationalize its primordialist ties to Iran. After all, in religious terms, for many Jewish and Christian readers of Persian, it was Jami’s treatment of the biblical figure of Joseph (Yusuf) that held greatest appeal, while for Sikh and Hindu readers, Persian was as much the repository of stories of gurus and gods, and of the secular pleasures of the good life, as it was of Islamic ethics.’ Nile Green, *The Persianate World*, p. 7.
- 47 Julia Rubanovich, “Traditions Entwined: Jacob Lamenting Joseph in the Judeo-Persian Poem *Bereshitnāma* by Shāhīn”, conference paper *Societas Iranologica Europaea*, Berlin, 2019 (n.p.). Over Shāhīn en Judeo-Perzisch zie J. Asmussen, *Studies in Judeo-Persian Literature* (Leiden, 1973), pp. 9-11.
- 48 ‘Pis ōsmūnikath ay jūri kargas *dargīl dargīlik ayi*,’ gezongen door Abridul Beronshoyeva, Ghorjwin, Shughnan, 1992. Zie Gabrielle van den Berg, ‘Laments and Lullabies in the Pamir Mountains,’ in *Iranian Languages and Literatures of Central Asia from the Eighteenth Century to the Present*, *Studia Iranica*. Cahier 57, onder redactie van Matteo de Chiara and Evelin Grassi, (Paris, 2015), pp. 189-205.
- 49 Vergelijk in dit verband ook Pollock, in een discussie over filologie en *applicatio*: ‘Such texts do not exist only to be understood historically; they exist to become valid for us [...]’ Sheldon Pollock, ‘Future Philology. The Fate of a Soft Science in a Hard World,’ *Critical Inquiry* 35 (Summer 2009), p. 957.
- 50 J.T.P. de Bruijn, ‘Hafez III. Hafez’s Poetic Art,’ *Encyclopaedia Iranica*, Vol. XI, Fasc. 5, pp. 469-474 (2002).
- 51 ‘Yūsuf-i gumgashta bāz āyad ba kan‘ān gham makhur,’ *Dīvān-i Hāfiz*, tekst bezorgd door Parvīz Nātil Khānlarī (Tehran, 1359/1980), ghazal 250, p. 516.
- 52 Nile Green noemt dit een *networked geography*. Nile Green, *The Persianate World*, pp. 25-27.
- 53 Zie voor een glasheldere uiteenzetting hiervan Nile Green, *The Persianate World*, 2019, p. 47.
- 54 Als zodanig heeft het Perzisch, maar nu in verschillende varianten, tegenwoordig een officiële status in de natiestaten Tadjikistan, Afghanistan en Iran. In Tadjikistan wordt de taal aangeduid als Tadjieks (*tājīkī*), in Afghanistan als *darī* en in Iran als *fārsī* – dat letterlijk vertaald Perzisch betekent.

PROF. DR. G.R. VAN DEN BERG

2019	Benoeming tot hoogleraar Cultuurgeschiedenis van Iran en Centraal-Azië, Universiteit Leiden, Faculteit Geesteswetenschappen, LIAS	2001-2004	Onderzoeker, University of Cambridge, Faculty of Oriental Studies, Shahnama Project
2019	Westerdijkpremie	2002-2003	Universitair docent Perzisch, Université Libre de Bruxelles, Faculté de Philosophie et Lettres, Institut de philologie et d'histoire orientales
2016-2019	Universitair Hoofddocent Cultuurgeschiedenis van Centraal-Azië en Iran, Universiteit Leiden, Faculteit Geesteswetenschappen, LIAS	1999-2001	Onderzoeker, Institute of Ismaili Studies, London, project 'Living Traditions of the Ismaili World: The Case of Tajik Badakhshan'
2016-2022	NWO Vici project: 'Turks, texts and territory: Imperial ideology and cultural production in Central Eurasia'	1998-2001	E.G. Browne Lecturer in Persian, University of Cambridge, Faculty of Oriental Studies
2016	Aspasiapremie NWO	1997-1998	Universitair docent 2 Perzisch, Rijksuniversiteit Leiden, Faculteit Letteren, Vakgroep Arabisch, Perzisch, Turks en Zuid-Semitisch
2015	Asian Modernities and Traditions Large Grants Scheme 'Imagining the past, shaping the future – new perspectives on Central Asia'	1997	Promotie Rijksuniversiteit Leiden (<i>Minstrel Poetry from the Pamir Mountains. A Study of the Songs and Poems of the Isma'ilis of Tajik Badakhshan</i>)
2010-2016	Universitair docent 1 Cultuurgeschiedenis van Centraal-Azië en Iran, Universiteit Leiden, Faculteit Geesteswetenschappen, LIAS	1992-1996	Assistent-in-Opleiding, Rijksuniversiteit Leiden, Research School CNWS for Asian, African and Amerindian Studies
2007-2010	Universitair docent 2 Perzisch, Universiteit Leiden, Faculteit Geesteswetenschappen, LIAS	1985-1991	Doctoraal Perzische taal en cultuur, Rijksuniversiteit Leiden, <i>cum laude</i>
2006-2011	NWO Vidi project: 'The Persian Epic Cycle and the Shahnama of Ferdowsi'		
2005	Aspasiapremie NWO		
2003-2007	Docent 3 Perzisch, Universiteit Leiden, Faculteit Geesteswetenschappen, Onderwijsinstituut Talen en Culturen van het Midden-Oosten		

Universiteit
Leiden